

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО НА ТЛІ ВИКЛИКІВ XXI СТОЛІТТЯ

Розвиток міжнародного права у XX столітті відрізнявся надзвичайною динамічністю. Міжнародне право перестало бути виключно міждержавним. Людина поступово опинилася в центрі уваги міжнародної спільноти в якості однієї з найважливіших цінностей. Саме в цей час було укладено переважну кількість з існуючих міжнародних договорів, що значною мірою визначило основні тенденції і правові регулятори галузевого співробітництва. Це призвело до охоплення міжнародним правом найрізноманітніших питань міжнародного життя. Саме це життя отримало абсолютно нові риси, за яких держава якщо і не залишає позицій основного гравця, але і не може претендувати на одноособове зайняття цього місця. Поняття міжнародного громадянського суспільства почало набувати осяжних ознак, наслідуючи результати демократичних перетворень в державах. Міжнародні міжурядові організації перетворились на впливового гравця в міжнародних відносинах, отримавши можливість впливати на міжнародний правотворчий процес. І міжнародне право визнало таку роль за міжнародними організаціями. Дві світові війни кожного разу призводили до пошуків порятунку в міжнародному праві і створення механізмів порятунку, захищених міжнародним правом. Виникло стійке відчуття непереборної могутності міжнародного права і його весилля. Ніколи за всю історію свого існування міжнародне право не мало такого рівня довіри і поваги, як це було в XX столітті. Адже саме в XX столітті вперше в світовій історії люди спробували жити за міжнародним правом і світ було побудовано на підставі міжнародного права. Саме з XX століттям в правовій доктрині пов'язують перетворення міжнародного права на єдину систему.

Звідки взялося міжнародне право XX століття, яке набуло такого авторитету? Відомо, що розвиток міжнародного права ніколи не був прив'язаним до розвитку окремих держав чи історичних формацій. Тут завжди потужними рухомими силами виступали світові кризи, що ставили перед людством питання вибору. І кожна нова відповідь створюва-

¹ Доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, професор кафедри міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ла новий світовий порядок, підтверджений міжнародним правом. Це означає, що разом зі спадковістю своїх норм міжнародне право набувало нових ознак, але завжди забезпечувало і обслуговувало нову реальність, в якій воно, власне, могло існувати. І коли кажуть, що міжнародне право не може бути кращим за те, яким воно є, це являє собою лише констатацію прив'язки міжнародного права до певної реальності. В цьому сенсі міжнародне право може бути побудовано на принципах справедливості – тоді воно максимально наближене за своєю природою до розуміння права. А може містити ідеї політичної доцільності – тоді воно виступає результатом змови політичних гравців.

По суті, баланс цих двох підходів – справедливості і доцільності – і забезпечує життєздатність міжнародного права. В цьому є його сила, і одночасно, слабкість. На цьому балансі будуються позиції критиків міжнародного права і його захисників.

Виклики, з якими зустрілося міжнародне право на початку ХХ століття, були пов'язані з проблемою війни і миру. Головною проблемою людського світу завжди була проблема війни і миру. Війни – великі і малі – безперервно велися з часу появи людського суспільства. Власне міжнародне право і отримало від Хьюго Гротіуса свій перший поділ на право війни і право миру. Причому стан війни історично був набагато більш тривалим, а ніж стан миру. За різними оцінками з появою поняття вічного миру такі договори укладали кожні два роки.

Дві страшні світові війни, що сталися у ХХ столітті, не залишили вибору у пріоритетах подальшої побудови міжнародного права як повоєнного і антивоєнного. Власне, найбільш нагальною проблемою в той час вважалося врешті реалізувати численні проекти світового уряду у вигляді створення міжнародної організації з впливовими військово-політичними потужностями і можливостями для запобігання війнам або їх припиненню. Перенесення центру вирішення світових чи міждержавних проблем та конфліктів на рівень такої міжнародної організації створює велику вірогідність недопущення їх подальшого розвитку. Тому Ліга Націй і ООН були побудовані за приблизно однаковим сценарієм, за виключенням однієї принципової відмінності: на відміну від Ліги Націй механізм ООН передбачає встановлення особливої відповідальності юридично визначених «великих держав» за підтримання світового порядку.

Останні сімдесят років світ намагається жити за правилами, встановленими в Статуті ООН. Мені можуть заперечити, що міжнародне право

виникло не у 1945 році. Так, не в 1945. Але саме зі Статутом ООН пов'язана систематизація міжнародного права в її сучасному розумінні і спроби примусити держави дотримуватись Статуту ООН. І це був хіба не єдиний досвід, коли ідея права тривалий час мала значення у світовій політиці. Цей факт завжди буде мати значення для майбутнього розвитку міжнародного права, для оцінки його можливостей і недоліків.

Отже, розвиток міжнародного права протягом ХХ століття, як повоєнного, був побудований на особливому статусі основних переможців у першій світовій війні (подібна концепція закладалася і до світоустрою на основі Версальського договору 1919 року і Статуту Ліги Націй), а особливо – після закінчення Другої світової війни. Колишні ворожі держави було юридично усунуто від прийняття в ООН основних рішень з витань міжнародної безпеки. Але де факто багато з них знов стали світовими економічними лідерами і почали брати участь у прийнятті таких рішень на паралельних політичних майданчиках, наприклад, в межах Великої сімки. Одночасно в ООН було абсолютно заблоковано внесення будь-яких змін до Статуту Організації з метою створенні нової конфігурації прийняття рішень. Основна провина за це лежить на постійних членах Ради Безпеки ООН. В останнє на рубежі ХХ і ХХІ століть Рада Безпеки ООН демонструвала свою здатність рішуче діяти під час агресії Іраку проти Кувейту восени 1990 року. Така ефективність діяти задля захисту міжнародного миру поступово знижувалася під час війни в колишній Югославії 1991–2001 років. Інші рішення Ради Безпеки ООН епохального значення, прийняті у ці часи – створення Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії (25 травня 1993 року) і Міжнародного трибуналу щодо Руанди (22 лютого 1995 року).

В цілому ефективність статутної діяльності Ради Безпеки ООН в останні двадцять років вкотре можна оцінити як мінімальну. Яке це має значення для міжнародного права? Передусім таке, що наприкінці ХХ століття це почало підривати універсальний механізм і цінність ООН як єдиного центру формування міжнародно-правових рішень і стратегій світового розвитку. Міжнародно-правова модель ООН виявилась нездатною до ефективних перебудов в умовах докорінної зміни політичної конфігурації світу. Але юридично саме «оонівська» модель лишається головною в сфері міжнародної безпеки. Цей політико-правовий конфлікт держави так і не змогли подолати в межах чинного Статуту ООН. Предметні перемовини з цього приводу так і було розпочато, навіть за умови існування певних пропозицій.

Це означає появу і розвиток на межі ХХ–ХХІ століть фундаментальної кризи повоєнного міжнародного права, де факто побудованого на розподілі сфер впливу між переможцями у другій світовій війні. І цей виклик лишається наразі основним.

Що стосується наступної складової міжнародного права після другої світової війни, як права антивоєнного, то його розвиток ґрунтувався на розподілі сфер впливу між постійними членами РБ ООН, загроза воєнного перерозподілу яких повинна зніматися за допомогою політико-правових процедур Ради Безпеки ООН. Побудова Ради Безпеки ООН в прийнятті рішень з не процедурних питань як майданчика для пошуків політичної згоди між постійними членами ООН мала наслідком закріплення протягом другої половини ХХ століття двополюсної моделі світового порядку. Таким чином, весь розвиток міжнародного права другої половини ХХ століття, (а це був найбільш динамічний етап), відбувався в політично і ідеологічно «замороженому» післявоєнному світі. Це могло не мати вирішального значення для розвитку так би мовити «технічного» міжнародно-правового співробітництва (наприклад, для міжнародного повітряного права, енергетичного права, морського права, в сфері електров'язку тощо). Але в питаннях, що можуть вплинути на перерозподіл «сфер впливу» поступово створювався центр напруги, де міжнародне право було присутнє суто формально, обслуговуючи політичні домовленості (наприклад, сфера роззброєння по-справжньому не спирається на чітке міжнародно-правове зобов'язання роззброюватися, а ґрунтується на ситуативних домовленостях. Не існує жодного зобов'язання з роззброєння, яке було б по-справжньому загальним, що дозволяє не брати його на себе.) Війна в Іраку, агресія Росії проти України, війна в Сирії – лише окремі приклади сучасного кризового стану, який докорінно відрізняється від подібних війн тридцять чи п'ятдесят років тому.

Руйнування світової політичної реальності на початку 90х років ХХ століття не могло не мати руйнівних наслідків для загального міжнародного права, яке, як це зрозуміло, не було позбавлене залежності від політичної кон'юнктури. Таким чином, міжнародне право у ХХІ столітті повинно вийти зі стану післявоєнного, але залишитися антивоєнним.

Отже, основними викликами, що, на мою думку, постали перед світом і не були вирішені у міжнародному праві є, по-перше, проблема підтримання міжнародної безпеки і захисту світового порядку; по-друге, проблема єдності міжнародного права та його ефективності; по-третє, про-

блема самовизначення і появи нових держав; по-четверте, проблема розвитку та її врегулювання міжнародно-правовими засобами.

Проблема підтримання міжнародної безпеки і захисту світового порядку знаходиться в площині загальної здатності врегулювання цих питань засобами міжнародного права. Дещо про цю проблему вже зазначено і це пояснює її зміст. Хоча більш повно зрозуміти її обсяг можна у зв'язку з проблемою єдності міжнародного права, та його ефективності, чому буде присвячено окремий підрозділ цього есе.

Проблема самовизначення і появи нових держав має своє походження у другій половині XIX століття з появою національної держави. Але, як масове явище, це проблема XX століття. Саме протягом XX століття кількість держав збільшилася в чотири рази, кількість невизнаних утворень сягає 20-ти, а центробіжні тенденції існують у більшості держав світу.

На рівні загального міжнародного права проблему було оголошено перед створенням Ліги Націй. До початку 1918 р. відноситься й один з перших й найбільш авторитетних в західній дипломатії політичних документів, які зачіпають проблему вибору – Чотирнадцять пунктів Президента США В. Вільсона. Виступаючи 11 лютого 1918 року на спільному засіданні конгресу, В. Вільсон назвав самовизначення «імперативним принципом дії» [1, с. 79]. Появу цих документів також не можна визнати випадковою. Ідеї самовизначення були широко розповсюджені в міжнародній правосвідомості, а післявоєнний перерозподіл світу неминуче вимагав вирішення долі багатьох колоній. Не випадково незадовго до В. Вільсона до проблеми самовизначення зверталася Великобританія [2, с. 10]¹.

Однак, мова знову-таки не йшла про появу радикальних змін в загальному міжнародному праві в питаннях свободи соціального і політичного вибору. За свідченням деяких дослідників, гучна ініціатива В. Вільсона викликала серйозне занепокоєння в багатьох державах, включаючи США [1, с. 77–88]. Врешті, сам американський президент почав поділяти не дуже гарні передчуття свого основного опонента – державного секретаря Р. Лансинга щодо небезпеки ідеї самовизначення [1, с. 85].

Отже, в Статут Ліги Націй принцип самовизначення так і не був включений, що виявилось вирішальним та дало підставу Комітету юрис-

¹ Англійський прем'єр Л. Джордж 5 январа 1918 г. говорив, що «общие принципы самоопределения народов должны применяться в одинаковой степени как к оккупированным немецким территориям, так и к германским колониям».

тів, призначеному Радою Ліги у зв'язку зі спором Швеції та Фінляндії щодо Аландських островів, зробити висновок: «Хоча принцип самовизначення займає значне місце в сучасних політичних концепціях, про нього не згадується в Статуті Ліги Націй та його не можна вважати позитивною нормою міжнародного права» [3, с. 5].

Норму про право на самовизначення врешті було включено до Статуту ООН у вигляді «ООН переслідує цілі розвивати дружні відносини між націями на основі протиположності принципу рівноправ'я і самовизначення народів, а також застосовувати інші відповідні засоби для укріплення загального миру». Це надало можливість говорити про нього як про загальний статутний принцип міжнародного права. Але на його підставі було здійснено лише деколонізацію, що формально-юридично не зачіпало власне територію самих метрополій. На цьому застосування принципу у його суто міжнародно-правовому сенсі було заморожено. Політична гострота не дозволила надати юридичне визначення суб'єкту права на самовизначення, хоча це право і закріплене в Статуті ООН. Зміст принципу в Декларації принципів міжнародного права 1970 року наповнено внутрішньодержавними гарантіями самовизначення: «Ніщо в наведених вище пунктах не може тлумачитися як таке, що санкціонує або заохочує будь які дії, які б вели до розділу або до часткового або повного порушення територіальної цілісності або політичної єдності суверенних і незалежних держав, які дотримуються в своїх діях принципу рівноправ'я і самовизначення народів, як цей принцип викладено вище, і, в наслідок цього, таких, що мають уряди, які представляють без відмінності раси, віросповідання або кольору шкіри весь народ, який проживає на даній території».

Заморожування процесу за допомогою міжнародного права створило уявне враження про розв'язання проблеми самовизначення. Невизнання Косово половиною держав світу засвідчило, що навіть Міжнародний Суд був не здатним змінити підходи до цього питання. Недобросовісне використання консультативного висновку по Косово, як це сталося з псевдо самовизначенням Криму, підтвердило готовність держав надалі підтримувати існуючу міжнародно-правову концепцію самовизначення.

Проблема розвитку та її врегулювання міжнародно-правовими засобами знаходиться в основі фактичної нерівності держав в наслідок нерівномірності їх економічного і політичного розвитку. Ця проблема має дві головні складові політичну і економічну. Економічна складова проблеми розвитку полягає у зменшенні прірви між економічно розвинути-

ми і рештою держав світу. Її характеризують як одну з найскладніших глобальних проблем сучасності, яку не можливо в принципі вирішити без міжнародного права. Феномен міжнародного економічного права – це досягнення ХХ століття. Найпотужніші міжнародні економічні організації було створено в цей самий час. Поява концепції функціонального суверенітету докорінно змінила умови міжнародної торгівлі. При цьому в країнах, що розвиваються, широко поширена концепція «міжнародного права розвитку», що акцентує увагу на особливих правах на розвиток найбільш бідних країн. Це є одним з тих найгостріших питань, які не знайшли остаточного вирішення, а ні в політиці, а ні в міжнародному праві.

Політичною складовою проблеми розвитку лишається реформа національних політичних інститутів країн, що розвиваються. Внутрішні політичні кризи в цих країнах зрештою призводять до започаткування в них демократичних інститутів і підвищення національного рівня захисту прав людини. Підтвердження універсалізму загальної концепції прав людини наприкінці ХХ століття мало принципове значення для забезпечення загальних правових підходів до міжнародного захисту прав людини. Але юридичний рівень такого захисту суттєво відрізняється залежно від регіону, часом маючи суто декларативний характер. Протягом ХХ століття міжнародне право не змогло врегулювати питання гуманітарної інтервенції а потім і демократичної інтервенції.

Проблема єдності міжнародного права та його ефективності. Прагнення до створення єдиної системи міжнародного права, що було втілене в життя протягом ХХ століття, не призвело до панування міжнародного права. Є юридична і фактична картини, що дещо відрізняються. Юридично Статут ООН зв'язує всі держави і з цієї точки зору міжнародне право набуло характеру єдиного, універсального. Більш того, іноді говорять про природно-правове походження основних принципів міжнародного права і, таким чином, роблять висновок про загальне природне міжнародне право. Таким чином, міжнародне право є правовою реальністю. І з цим немає сенсу сперечатись.

Погляд з іншого боку може похитнути таке уявлення. Сам Статут ООН побудований на одночасному визнанні і запереченні принципу суверенної рівності. Пояснення виключень з загального правила цілями збереження міжнародного миру, а відтак і міжнародного права, виглядають дещо сумнівними. Принцип мирного вирішення міжнародних спорів є зобов'язанням, яке досить часто його порушують. Те саме стосується

принципу заборони застосування сили і погрози силою проти територіальної цілісності держави. Прикладів юридичної відповідальності за такі правопорушення не багато. Найдивовижніше тут відсутність в міжнародному праві гарантованого обов'язку ООН припинити акт агресії, оскільки таке рішення ухвалюється не на підставі міжнародного права, а на підставі політичної згоди постійних членів РБ ООН, яке оформлюється як міжнародно-правове. Концепція заборони втручання у внутрішні справи ще у першій чверті ХХ століття була послаблена вченням про виключення зі сфери внутрішніх справ держави тих питань, з яких вона уклала міжнародний договір. Цей підхід було застосовано органами ООН вже в перші роки існування Організації. Принцип рівноправ'я і самовизначення народів є не лише одним з найбільш абстрактних і політизованих. Його тлумачення призвело до заперечення з боку існуючих держав права створювати нові держави тим народам, які не мають власної держави. Заборона агресивної війни і анексії, закріплені в міжнародному праві до другої світової війни не завадили проведенню змін державних територій внаслідок другої світової війни. А принципи міжнародного гуманітарного права за попередньою політичною згодою не торкнулися злочинів, скоєних переможцями у другій світовій війні. Міжнародна відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права и сьогодні *de facto* не можлива на половині земної кулі, хоча *de jure* такі норми є імперативними. Найбільші держави світу не стали учасниками Статуту Міжнародного кримінального суду. Цей перелік можна продовжувати, що лише підтверджує загальний висновок – реальність не підтверджує панування основних принципів міжнародного права, хоча і не виключає їх застосування у міжнародній практиці.

Дозволю собі зауважити, що міжнародне право на початку ХХІ століття в ключових питаннях підтримання світового порядку лишається суттєво недорозвинутим. Це зовсім не заперечує існування міжнародного права. Але це означає те, що для реалізації головних завдань з підтримання сучасного світового порядку чинне міжнародне право не є а ні достатнім, а ні надійним інструментом. Це також не означає, що міжнародне право не може стати таким інструментом. Але для цього воно має відповідати прагматичним потребам усіх гравців сучасних міжнародних відносин, а не вирішувати суто утилітарні завдання.

Я якось емоційно написав, що міжнародне право є творінням романтиків. Можу лише уточнити, що значна частина міжнародного права – це творіння романтиків. Романтизм полягав передусім тому, що міжнарод-

не право нерідко збагачувалось нормами, які держави не в змозі забезпечити. І це, переважно, норми писаного права, що описують певні міжнародні політико-правові конструкції. В цьому, насправді, не було нічого поганого, аби цей романтизм повноцінно узгоджувався з реальностями міжнародних відносин.

Бурхливі зміни міжнародного права почалися у ХХ столітті в наслідок двох світових війн. Правдою є те, що міжнародне право завжди змінювалось на найкрутіших переломах людської історії. Але воно ніколи не зазнавало таких миттєвих змін, як у ХХ столітті. Пояснити це можна лише тим, що жахи двох світових війн спонукали переможців до рішучих рішень в перебудовах міжнародного права і створювали ілюзію всесилля переможця. Інакше важко пояснити неефективність запропонованих міжнародно-правових моделей розвитку світу. Крах Ліги Націй в наслідок початку другої світової війни. І остаточний колапс ООН у забезпеченні міжнародної безпеки в наслідок скоєння Росією акту агресії проти України, анексії частини території і подальшої відмови Росії дотримуватись Статуту ООН. Але ж Україна є лише останнім, проте не єдиним прикладом такого роду.

Творці міжнародного права, переслідуючи благі наміри, просто переоцінили здатність міжнародно-правового захисту тих цінностей, які у ньому проголошені. Розуміння цієї проблеми настало тоді, коли вирішення конфліктів було перенесено з ООН на двосторонній рівень або на такі площадки, як «Велика сімка» або «Велика двадцятка». Це, в сутності, є визнанням того, що міжнародне право в галузі міжнародної безпеки, а це його серцевина, звичайно обслуговує тимчасові політичні конфігурації держав. Це значною мірою стосується і міжнародного економічного права.

Отже, загальне міжнародне право так і не перетворилось на інструмент в руках міжнародного співтовариства. Та і міжнародне співтовариство мабуть, скоріше, красива назва для чогось аморфного і незрозумілого. Держави навчилися голосно говорити про міжнародне право, навіть лякати ним, але в історичній ретроспективі так і не навчились його застосовувати саме як право. Міжнародне право закінчується там, де починається політика або економіка. Досвід України останніх місяців досить яскраво це демонструє. Слова А. Меркель про те, що вирішення збройного конфлікту в Україні знаходиться в політичній, а не в воєнній площині свідчить, що міжнародно-правового шляху тут немає. Його нема і в ООН, яка з українською кризою втратила весь свій авторитет у здат-

ності підтримувати мир. Міжнародно-правового шляху нема і у відносинах України з багатьма іншими державами, які вбачають порушення Росією міжнародного права, але не бачать міжнародно-правових шляхів допомоги Україні. Україно-російська війна, що почалася 2014 року показала всю нездатність загального міжнародного права бути інструментом вирішення таких конфліктів і всю штучність і політизованість побудованих на його основі міжнародних організаційних механізмів. Ситуація повернулась до стану 1939 року, коли міжнародне право на побудовані на його основі механізми Ліги Націй були нездатними подолати світову кризу. Цілком очевидно, що оонівська модель, на основі якої побудований сучасний світовий правопорядок, є такою самою слабкою і неефективною.

Міжнародне право повинно бути раціональним, як і будь яка система права. Раціональним і прагматичним. Право є уособленням раціональності. Наприклад, говорячи про раціональність права, британський юрист Самонд пише: «необхідно, щоб право виходило з одної чи кількох головних передумов, котрі розглядаються як остаточні і авторитетні самі по собі. Інакше кажучи, в кожній правовій системі слід знайти певні міцні принципи, які породжують решту, але самі не потребують обґрунтування» [4]. Усі галузі міжнародного права, що працюють ефективно, є раціональними і побудовані на прагматичному інтересі підтримувати певний правопорядок. Саме такий інтерес лежить, зокрема, в основі правової системи СОТ, в сфері організації наземного, повітряного і морського руху і транспортних перевезень, в основі дипломатичного, консульського права, права договорів та деяких інших сфер міжнародно-правового регулювання. Так чи інакше, в цих сферах присутній домінуючий інтерес, зазвичай економічний, відповідно до якого вибудовується нормативно-правова вертикаль. В цьому сенсі ці галузі є утилітарними. Міжнародне право, як виявляється, власне і лишає за собою переважно нішу утилітарного регулювання і застосування. Воно лишається там, де зберігається звичайний утилітарний інтерес. Там воно є ефективним, але там в дійсності воно і закінчується. Можна сказати, що це і є міжнародне право. А далі – мораль, обгорнута у правову оболонку, яка за певних обставин може бути застосованим як начебто право. Межі подвійних стандартів в застосуванні цих навколо-правових норм досить широкі.

Одночасно, значна частина загального міжнародного публічного права, в тому числі міжнародно-правове забезпечення міжнародної безпеки, не зважаючи на принципову його важливість для всього людства,

знаходиться не в єдиній, а у багатовекторній системі політичних координат, де, власне, норми права є наслідком політичного компромісу. Саме так можна говорити, наприклад, про договори про регулювання озброєнь та роззброєння. Відповідне руйнування політичних конфігурацій ставить під загрозу міцність цих міжнародно-правових норм, що, насправді, відбувається.

Ця проблема є добре відомою і її намагаються долати через визнання за певними нормами міжнародного права характеру імперативних, визнання нових держав лише після декларування ними визнання принципів Статуту ООН, через визнання за нормами Статуту ООН особливої юридичної сили в міжнародно-правовій системі, вимагання правонаступництва за основними міжнародними договорами тощо. Але все це не вирішує питання невідворотності міжнародно-правової відповідальності держав за вчинені правопорушення.

Тенденції розвитку міжнародно-правової системи свідчать про її поступову перебудову з перенесенням центру прийняття рішень на рівень головних міжнародних гравців (що є аналогами Ради Безпеки ООН) або на рівень регіональних інтеграційних центрів (таких, як ЄС, НАТО). Це дуже серйозний і потужний виклик, який так чи інакше прийдеться вирішувати або враховувати у XXI столітті. На мою думку, скоріше, враховувати. Тому я не вірю у майбутню сильну ООН. Але я передбачаю появу і розвиток міцних регіональних соціально і політико-ідеологічно однорідних інтегрованих міжнародних структур з власними міжнародними поліцейськими силами. Реанімування ООН шляхом розширення постійних членів до восьми чи двадцяти лише ускладнить суперечності. Отже, разом зі створенням та зміцненням регіональних інтеграційних утворень саме вони переберуть на себе тягар міжнародно-правового регулювання регіональних відносин, що буде послаблювати потребу в розвинутому загальному міжнародному праві. Подібно до того, як це робить сьогодні Європейський Союз.

Важливою основою збереження загального міжнародного права є визнання важливості принципу *erga omnes*. За відсутності дієвих міжнародно-правових організаційних механізмів підтримання світового правопорядку дії окремих держав на підставі *erga omnes* є єдиною можливістю збереження досягнутого рівня міжнародного права. Саме це відбувається у вигляді індивідуальних санкцій і санкцій ЄС проти Росії як реакція на її агресію проти України. Але це є, одночасно, ознакою великої небезпеки для міжнародного права, коли створені міжнародні органи з під-

тримання міжнародного миру і безпеки виявились заблокованими. А міжнародне право спирається в реалізації своїх норм не на світову єдність держав, а на потужні центри сили. Примус в чинному міжнародному праві – це дії сильних держав для збереження status quo. Будь-який з світових порядків, що існували на цей час, був побудований саме на цій ідеї. В цьому зацікавлені як найсильніші держави, так і найслабкіші, які визначилися в світовій конфігурації. Але в цьому не зацікавлені ті, хто претендують вирішально впливати на світовий правопорядок і готові заради цього його руйнувати. Таким чином, питання співвідношення міжнародного права і сили не втрачає свого значення і лишається одним з найнебезпечніших викликів ХХІ століття.

Ми були виховані на романтичних уявленнях про міжнародне право, як в принципі, і про право в цілому. Прагматичні оцінки права лишалися в стороні. Спроба поглянути на міжнародне право крізь призму реалізму і зрозуміти його звичайну нездатність регулювати цілу низку найскладніших відносин – єдина можливість тверезо оцінити те, чим воно є насправді. І втратити ілюзії. Реалізм в міжнародному праві – це здатність побачити міжнародне право таким, яким воно є насправді. Це, в тому числі, здатність побачити різницю між декларованим і діючим правом. І тоді може виявитися, що навіть деякі фундаментальні норми міжнародного права не є загально визнаними, або ж держави не схильні в цьому зізнаватися.

Слід визнати те, що міжнародне право зберігає суттєві ознаки квазі-права. Воно завжди ґрунтувалось на праві сильних, не мало в основі ні волі більшості його суб'єктів при повазі до прав меншості, ні тим більше консенсусу. Відтак цей підхід стає могильником міжнародного права у разі ексцесу одного із так званої «когорти сильних». Остання криза міжнародного права засвідчує потребу його реформування, оскільки в нинішньому стані міжнародне право достатньою мірою не відповідає ні засадам рівності, ні засадам свободи. Формально проголошені величні цілі міжнародного права мають стати реальним орієнтиром його реформування. Людство, зрештою, на це заслуговує.

У той самий час, цінність міжнародного права полягає в тому, що людство не знайшло і не придумало іншого, кращого інструменту організації свого життя в світі. Саме тому людство цінує цей інструмент, яким би він не був недосконалим. Тому людство зазвичай намагається жити за міжнародним правом і завжди знаходить адекватні рішення щодо тих, хто заважає. Колись розмірковуючи про те, чим є міжнародне право

я прийшов до висновку, що це дуже тонкий шар культури в брудній історії людства. І люди нерідко використовували міжнародне право для того, щоб прикривати той бруд. Набагато легше сховати бруд, ніж його позбутися. За багато тисячоліть своєї історії людство не стало чистіше. Але воно навчилось дуже добре приховувати свої пороки. І міжнародне право намагаються додати до витончених інструментів макіяжу. Питання, що стане перед міжнародним правом у XXI столітті полягатиме в тому, чи буде воно прикривати бруд, чи воно все-таки буде його видаляти?

Література:

1. Moynihan D. P. *Ethnicity in International Politics* / D. P. Moynihan. – N.-Y.: Oxford University Press, 1993.
2. Старушенко Г. Б. *Нация и государство в освобождающихся странах* / Г. Б. Старушенко. – М. : Междунар. отношения, 1967.
3. *League of Nations. Official Journal. Special Supplemeny.* – 1920. – № 3. – October.
4. Сдловский К. И. *Собственность в гражданском праве: учеб.-практ. пособ.* – 2-е изд. / К. И. Сдловский. – М. : Дело, 2000. – 512 с.

О. В. Буткевич¹

ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА В КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

1. Конституційна реформа 2015 року і питання МП. 3 березня 2015 року почався новий етап в історії конституціоналізму в Україні – Указом Президента було створено Конституційну Комісію «з метою напрацювання узгоджених пропозицій щодо змін до Конституції України». Втім, сучасний етап конституціоналізму порівняно з попередніми має низку об'єктивних і суб'єктивних особливостей. Так, згідно з функціями Конституційної Комісії вона має напрацювати пропозиції щодо вдосконалення Конституції України «з урахуванням сучасних викликів та потреб суспільства» (Указ Президента України «Про Конституційну

¹ Доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка